

Zlata Jukić

Filozofski fakultet, Novi Sad
Institut za pedagogiju

Primljeno: 01. 09. 1986.

POKUŠAJ ISPITIVANJA UČENIKA U JUGOSLOVENSKOJ DOPUNSKOJ NASTAVI O POZNAVANJU ELEMENATA KULTURE NARODA KOJI GOVORE SRPSKOHRVATSKIM, ODNOSNO HRVATSKOSRPSKIM JEZIKOM¹

SAŽETAK

Polazeći od stava da su jezik i kultura povezani, rad istražuje poznavanje elemenata narodne kulture učenika u inozemstvu koji govore srpskohrvatskim, odnosno hrvatsko-srpskim jezikom. Rad ima karakter pilot-istraživanja. Mjerni aparat uključio je elemente kulture iz šest područja (uljudno ponašanje, neverbalna sredstva sporazumijevanja, leksik vezan uz kulturni kontekst, nazive za rodbinske odnose, elemente kulturne historije, književne tekstove). Istraživanje je provedeno među učenicima u Švicarskoj (N = 70) i Švedskoj (N = 57), od kojih su neki bili rođeni u Jugoslaviji, a drugi u inozemstvu. Očekivalo se da će učenici rođeni u Jugoslaviji bolje poznavati elemente kulture vezane za srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik (hipoteza). Na osnovu rezultata istraživanja proizlazi a) da veći broj učenika rođenih u Jugoslaviji poznaje ispitane elemente kulture, i b) da učenici rođeni u inozemstvu ne samo što manje poznaju odabrane elemente kulture kada se uporede sa učenicima rođenim u Jugoslaviji nego je to poznavanje i nezadovoljavajuće, te je u odgovorima učenika na pojedina pitanja došlo do interferencije kulture iz jezika zemlje prijema.

UVOD

Nastavni plan i program dopunske nastave. Deca jugoslovenskih građana koji se nalaze na privremenom radu u inostranstvu uključena su u školski sistem na jeziku zemlje prijema. Veći broj te dece pohađa jugoslovensku dopunsku nastavu na maternjem jeziku: srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom, slovenačkom i makedonskom.

Uslovi koje pojedine zemlje pružaju za dopunsku nastavu, prema svojim propisima i celokupnom tretmanu strane radne snage, nisu svuda jednaki (up. materijale Saveznog zavoda za međunarodnu naučnu, kulturnu, privrednu i tehničku suradnju). U nekim zemljama dopunska nastava realizuje se u okviru redovne nastave zemlje prijema, dok se u drugima realizuje izvan nje. Nastavni je plan različit i kreće se od 5 časova (npr. u Švajcarskoj) do samo 2 časa (npr. u Švedskoj) u toku jedne nedelje.

¹ Ovo ispitivanje „Teorijski i metodološki aspekti usvajanja drugog jezika u prirodnoj sredini“, vršeno je u okviru projekta „Psiholingvistička istraživanja i usvajanje srpskohrvatskog jezika i realizirano u Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 1985/86. Autor rada zahvaljuje dr Svenki Savić, voditeljici projekta, na sugestijama prilikom njegove izrade.

Dopunska nastava u većem broju zemalja realizuje se prema Programu vaspitno-obrazovnog rada na maternjem jeziku s decom osnovnoškolskog uzrasta jugoslovenskih građana na privremenom radu u inostranstvu (1977), koji je izrađen u našoj zemlji. U manjem broju zemalja, u kojima privremeno rade naši građani, dopunska se nastava realizuje prema programu koji je izrađen u zemlji prijema (tako je npr. u Holandiji i Engleskoj). Zato se mogu očekivati različiti efekti učenja maternjeg jezika shodno razlici u programima.

Jezička kompetencija učenika na maternjem i jeziku zemlje prijema. Pod jezičkom kompetencijom ovde će se razmatrati znanje učenika da mogu na srpsko-hrvatskom ili jeziku zemlje prijema, da odrede »da li je jedan jezički izraz gramatički (sistemski) i funkcionalno *ispravan* ili pogrešan i da ga pravilno *upotrebe* u većini različitih životnih situacija« (Rajić, 1978).

Deca naših građana na privremenom radu u inostranstvu manje-više sinhrono usvajaju dva jezika: maternji i jezik zemlje prijema.

Prema našem uvidu u dopunsku nastavu u inostranstvu i informacijama od prosvetnih radnika na seminarima u našoj zemlji i inostranstvu, kao i prema stručnoj literaturi i dokumentima koji saopštavaju o ovoj problematici, jezička kompetencija maternjeg jezika učenika veoma je različita i zavisi od više činilaca: (a) jesu li učenici rođeni u inostranstvu i prvo naučili jezik zemlje prijema, a zatim maternji jezik, ili su došli sa roditeljima u inostranstvo sa većim ili manjim znanjem maternjeg jezika u zavisnosti od vremena boravka u domovini; (b) od jezika komunikacije u porodici;² (c) od osposobljenosti nastavnika za izvođenje dopunske nastave; (d) od mogućnosti za korišćenje maternjeg jezika u kontaktu sa govornicima maternjeg jezika učenika u stranoj sredini (rođacima, drugovima, prijateljima i dr.) i domovini; (e) od mogućnosti korišćenja sredstava masovnih medija (TV, radija, novina) ili knjiga, časopisa i dr.

Osim maternjeg jezika, uključivanjem u obrazovni sistem zemlje prijema, ta deca usvajaju i drugi jezički sistem izražavanja i sporazumevanja, koji im omogućuje socijalne kontakte van škole i razumevanje sadržaja koji se prenose nastavom.

Sticanje jezičke kompetencije i na jeziku zemlje prijema nije ujednačeno, odnosno učenici raspolažu različitim znanjima i umećima. Uzroci su različiti: porodični, socijalni i dr. (up. Preporuke za rad sa stranim učenicima u Severnoj Rajni — Vestfaliji, 1984).

² Posmatrano sa jezičkog aspekta mogu se izdvojiti nekoliko tipova upotrebe maternjeg jezika roditelja:

- a) oba su roditelja govornici maternjeg, standardnog jezika, što pretpostavlja najveći uticaj na učenikov jezički razvoj;
- b) oba su roditelja govornici maternjeg jezika, ali dijalekata koji ne ulaze u standardni jezik, te se učenik u dopunskoj nastavi prvi put susreće sa standardnim jezikom i to u izvesnoj meri usporava njegov pravilni jezički razvoj;
- c) samo je majka učenika govornik maternjeg jezika i samim tim ima manje uticaja na razvoj njegovog jezika u odnosu na prvi tip porodice;
- d) samo je otac govornik maternjeg jezika, a majka govornik jezika zemlje prijema, pa je efekat jezičkog razvoja učenika najmanji;
- e) oba su roditelja govornici maternjeg jezika, ali sa učenikom često govore na jeziku zemlje prijema kako bi njihovo dete što brže savladalo jezik zemlje prijema i steklo što potpunije obrazovanje na tom jeziku, što, takođe, nepovoljno utiče na jezički razvoj učenika na maternjem jeziku.

Dvojezičnost i kultura. Sa usvajanjem jezika povezani su i problemi kulture shvaćene u najširem, antropološkom, značenju, a ona obuhvata način života, ponašanja i mišljenja, verovanja, tradiciju, umetnost, shvatanje vrednosti naroda čiji se jezik uči.

Mnogi istraživači jezika (Humboldt, Boas, Sosir, Vorf, Friz, Taker, Lambert i dr.) i metodičari nastave (Lado, Finokijaro, Kostomarov, Vereščagin i dr.) smatraju da se proučavanje jezika ne može razdvojiti od kulturnog konteksta, odnosno da je nastava jezika povezana sa kulturom naroda čiji se jezik uči. Usvajanjem jezika usvaja se i kultura, što omogućuje funkcionisanje interpersonalne komunikacije sa izvornim govornicima i govornicima koji znaju taj jezik.

Vlada uverenje da naši učenici u inostranstvu manje-više istovremeno usvajaju dva jezika i dve kulture, a to nameće probleme izbora odgovarajućeg modela ponašanja u konkretnoj govornoj situaciji.

Program vaspitno-obrazovnog rada dopunske nastave, u gotovo svim temama, predviđa sadržaj iz kulture naroda i narodnosti SFR Jugoslavije. Toj tematici posvećena je i jedna posebna tematska celina o kulturnom bogatstvu naših naroda. Međutim, osim obrazaca kulture koji predstavljaju kulturne sadržaje, drugi obrasci kulture neophodni za interpersonalnu komunikaciju nisu predviđeni. To kod učenika koji ne znaju dovoljno srpskohrvatski jezik (pa onda ni nužne kulturne obrasce) otežava komunikaciju i dolazi do interferencije obrazaca kulture drugog jezika koji paralelno uči ili zna.

CILJ ISPITIVANJA

Polazeći od stava da su jezik i kultura povezani, cilj je ovog ispitivanja bio da se dođe do saznanja koliko učenici u inostranstvu koji maternji jezik, srpskohrvatski, uče u jugoslovenskoj dopunskoj nastavi, ili imaju srpskohrvatski jezik kao nastavni predmet, poznaju elemente kulture naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom.

PROBLEM I HIPOTEZE

Imajući u vidu da naši učenici u inostranstvu maternji jezik, u konkretnom slučaju srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski, usvajaju, uglavnom, u porodici i u dopunskoj nastavi, ili u okviru nastavnog predmeta, a ne i u široj društvenoj sredini u kojoj funkcioniše jezik zemlje prijema, pretpostavljamo da je njihova jezička kompetencija na srpskohrvatskom

³ Ispitivanje učenika u trajanju od 45 minuta izvršili su nastavnici dopunske nastave Vera i Milan Cvetković u Švajcarskoj (Safhauzen, Cirih), Slobodanka Spendrup, profesor Više nastavničke škole u Mendalu organizovala je ispitivanje učenika u Švedskoj (Geteborg, Stokholm), a realizovali su ga nastavnici srpskohrvatskog jezika: Senada Angelova, Ružica Kromberg i drugi koji prilikom dostavljanja testova poštom nisu stavili svoja imena. Sakupljeni materijal od nastavnika iz Švajcarske dobili smo prilikom njihovog povratka iz inostranstva u Novi Sad. Ovom prilikom autor se svima zahvaljuje na pomoći u sakupljanju materijala.

Ispitivanje učenika koji uče srpskohrvatski jezik kao jezik društvene sredine obavili smo u Bačkoj Topoli i Subotici.

jeziku različita i zavisi od više faktora. Pretpostavka je da i njihovo poznavanje kulture naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom različito.

Učenici koji su rođeni u Jugoslaviji, a kasnije sa roditeljima otišli u inostranstvo i uključili se u dopunsku nastavu bolje poznaju elemente kulture vezane za srpskohrvatski jezik kada se uporede sa učenicima rođenim u inostranstvu.

Da bi se to dokazalo provedeno je ispitivanje učenika dopunske nastave u inostranstvu kojim bi trebalo proveriti njihovo poznavanje elemenata kulture naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom.

EMPIRIJSKI MATERIJAL

Uzorak. Odabiranje subjekata, koji bi sačinjavali reprezentativni uzorak uključenih u jugoslovensku dopunsku nastavu u inostranstvu, kao i učenika koji uče maternji jezik u vidu nastavnog predmeta u migrantskoj situaciji, veoma je kompleksno zbog velikog broja varijabla koje treba uzeti u obzir.

S obzirom na to da nismo uspeli dobiti podatke o broju učenika po razredima jer se takvi podaci ne vode u našoj zemlji (kako smo obavešteli), nego samo o ukupnom broju učenika od I. do IX. razreda, u konkretnom slučaju u Švedskoj (8.126 učenika) i Švajcarskoj (5.835 učenika), kao ni podatke o broju učenika rođenih u inostranstvu, o dužini boravka učenika u našoj zemlji pre odlaska u inostranstvo i druge podatke, ovo ispitivanje ima karakter pilot-istraživanja.

Uzorak čine četiri grupe ispitanika IX. razreda dopunske nastave u inostranstvu. Prema dobijenim podacima u mernom instrumentu o godini i mestu ispitanika, u svim grupama ima učenika od 16 i 17 godina.

U prvoj grupi bilo je 49 ispitanika koji su rođeni u Švajcarskoj i pohađaju dopunsku nastavu na srpskohrvatskom jeziku u Cirihi i Šafhauzenu, a nemački im je nastavni i jezik društvene sredine.

U drugoj grupi bio je 21 ispitanik, koji su rođeni u Jugoslaviji; srpskohrvatski jezik usvajaju u dopunskoj nastavi u Cirihi i Šafhauzenu, a nemački jezik im je nastavni i jezik društvene sredine.

U trećoj grupi bilo je 40 ispitanika rođenih u Švedskoj; srpskohrvatski jezik usvajaju u okviru nastavnog predmeta maternji jezik u Geteborgu i Stokholmu, švedski jezik im je nastavni i jezik društvene sredine.

U četvrtoj grupi bilo je 17 ispitanika rođenih u Jugoslaviji; srpskohrvatski jezik usvajaju u okviru nastavnog predmeta u Geteborgu i Stokholmu, švedski jezik im je nastavni i jezik društvene sredine.

Nikakvim sredstvima nije utvrđivan stepen dvojezičnosti (balansiran, dominiran, koordiniran) ovih učenika (up. Genc, 1981), niti je on ispitivan testovima inteligencije. Ostaje otvoreno pitanje za buduće istraživanje da se ispita odnos stepena dvojezičnosti i stepena usvojenosti kulturnih komponenti dvaju jezika.

Merni instrument rezultat je dugogodišnjeg rada u nastavi srpsko-hrvatskog jezika kao jezika društvene sredine, zatim praćenja ove nastave u SAP Vojvodini, prikupljanja empirijskog materijala vezanog za usvajanje elemenata kulture (up. Zlata Jukić, 1982), kao i rezultat neposrednog posmatranja učenika na časovima dopunske nastave u Francuskoj, Švajcarskoj i Švedskoj. Za ispitivanje poznavanja kulturnih obrazaca korišćeno je niz podataka objektivnog tipa. Merni instrument sastojao se od 42 zadatka koja smo grupisali u šest područja:

Prvo područje obuhvata 6 zadataka i odnosi se na obrasce kulture vezane za uljudno ponašanje: pozdravljanje, obraćanje, oslovljavanje, predstavljanje, izvinjavanje ili molbu. Opredelili smo se za ove najosnovnije obrasce kulture koji su neophodni u svakodnevnoj komunikaciji.

Drugo područje sadrži samo jedan zadatak i odnosi se na neverbalno sredstvo sporazumevanja — na gest kojim se učenik obraća nastavniku kada želi da odgovori na njegovo pitanje. Smatrali smo da ovaj neverbalni obrazac treba proveriti na većoj populaciji učenika jer smo prilikom obilaska dopunske nastave u inostranstvu primetili da jedan broj učenika ne podiže dva prsta u situacijama kada želi da odgovori na pitanje nastavnika, nego se koriste neuobičajenim gestom za našu kulturu (podiže jedan prst, pucketa prstima i dr.).

Treće područje ima 17 zadataka i odnosi se na leksiku koja je vezana za kulturni kontekst. Naime, »rečnik kao deo jezika veoma je osetljiv pokazatelj kulture jednog naroda. Promena značenja, nestajanje stranih reči te stvaranje i pozajmljivanje novih zavise od istorije kulture kao takve« (Sapir, 1974, 48). Pojedine reči, zbog razlike u kulturama, nemaju jezičkog simbola u drugom jeziku, i obratno. Zadacima u ovom području obuhvatili smo: skraćenice, frazeološke izraze, istoricizme, leksičke jedinice nacionalnih specifičnosti.

Četvrto područje obuhvata 5 zadataka i odnosi se na poznavanje značenja termina za rodbinske odnose. Odabrani su samo termini za označavanje rodbinskih veza, iz dva razloga.

Prvi se vezuje za ispitivanje ovih termina u srpskohrvatskom jeziku (up. Marjanović-Savić, 1982, Vuković, Agić, 1984. i dr.). Konstatovano je da je poznat tzv. bazični sistem rodbinskih odnosa (*mama, tata, deda, baba, sin, kći, unuk, brat, sestra, roditelj, ujak, ujna, stric, strina, tetka, teća*) i da se koristi i sasvim čvrsto drži u sistemu termina za rodbinske odnose, ali termine koji pripadaju tzv. prvoj bočnoj liniji sredstava već manje znaju učenici od 15 godina. Razlika postoji takođe kod seoske i gradske školske populacije (up. Agić). Ako deca u domovini već manje znaju i koriste termine iz prve bočne srodničke linije, onda se može očekivati da će ih naši učenici u migrantskoj situaciji još manje znati.

Drugi razlog jeste mogućnost interferencije sistema za označavanje rodbinskih odnosa u jeziku zemlje prijema, u ovom slučaju u švedskom i švajcarskom, nemačkom.

Termin *mlada* koji je dat u 29. zadatku ne uklapa se u termine srodstva. Želeli smo da proverimo da li učenici poznaju ovaj termin jer smo pretpostavljali da ga ne poznaju pošto rede imaju prilike da ga čuju i koriste.

Peto područje obuhvata 8 zadataka iz kulture istorije o kojoj učenici uglavnom saznaju u dopunskoj nastavi i na osnovu udžbenika. U ovo područje uvrstili smo i dva zadatka iz geografije koji su indirektno vezani za kulturu. U Bašaršiji, npr., na glavnom trgu u starom delu Sarajeva mogu se videti stari zanati, a Postojinska pećina, osim prirodnih lepota, ima dvoranu u kojoj se održavaju raznovrsni koncerti. Ove pojmove učenici upoznaju u dopunskoj nastavi putem specijalnih televizijskih emisija namenjenih našim građanima u inostranstvu, turističkih vodiča, udžbenika i drugog didaktičkog materijala.

Šesto područje sadrži 5 zadataka koji se odnose na književne tekstove. Pri sastavljanju ovih zadataka imali smo poteškoća jer su učenici koristili nekoliko udžbenika sa srpskohrvatskog jezičkog područja iz Jugoslavije (udžbenik »Moja domovina SFRJ« još nije bio distribuiran). Zbog toga smo u 40. zadatku prema korišćenom udžbeniku i obrađenom tekstu odstupili od programa i naveli odlomak teksta »Kroz mećavu« Petra Kočića, a od učenika tražili da napišu autora teksta.

Zadaci u tekstu imali su sledeći oblik:

- I —
 1. Kako ćeš na srpskohrvatskom jeziku pozdraviti starije?
 2. Želiš nešto da pitaš nastavnika. Kako ćeš mu se obratiti?
 3. Saopštavaš drugu da ti je nastavnica (nastavnik, profesor, gospođa profesor, drugarica profesor, profesorica) pokazala novu knjigu. Kako ćeš mu to reći?
 4. Kako ćeš predstaviti udatu ženu trećoj osobi?
 5. Uvredio si druga/drugaricu. Želiš da mu (joj) se izvineš. Šta ćeš mu (joj) reći?
 6. Tvoj drug/drugarica dobio (-la) je novu gramofonsku ploču. Kako ćeš ga (je) zamoliti da ti pozajmi?
- II —
 7. Za vreme časa hoćeš da odgovoriš na postavljeno pitanje. Na koji način ćeš to nastavniku staviti do znanja (podizanjem dva prsta, jednog prsta, ili na neki drugi način)?
- III —
 - Šta znače sledeće skraćenice?
 8. SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija)
 9. ORA (Omladinska radna akcija)
 10. SSOJ (Savez socijalističke omladine Jugoslavije)
 11. JNA (Jugoslovenska narodna armija)
 12. AVNOJ (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije)
 - Šta znače izrazi?

13. Glava porodice
14. Dići nos
15. Pasti s neba
16. Biti trn u oku
17. Uterao mu strah u kosti
18. Dockan stiže Janko na Kosovo
19. Da li znaš *ko, kad i gde* nosi (nosio je) dukate?
20. Ko su bili hajduci?
21. Šta su gusle?
22. Ko su bili partizani?
23. Ko je Era?
24. Šta je Sinjska alka?

- IV — 25. Šta je tebi mamin brat? (ujak)
26. Šta je tebi tatin brat? (stric)
 27. Tvom tati mamin otac je . . . (tast, starac)
 28. Tatinog brata žena tebi je . . . (strina)
 29. Devojka koja se skoro udala zove se . . . (nevesta, mlada)

- V — 30. Gde se nalazi Baščaršija?
31. Gde se nalazi Postojinska pećina?
 32. Po čemu je poznat Lovćen?
 33. Po čemu je poznat Višegrad?
 34. Ko su bili Kliment i Naum?
 35. Po čemu je poznat Nikola Tesla?
 36. Koji je jugoslovenski pisac dobio Nobelovu nagradu?
 37. Ko je bio Ivan Cankar?

- VI — 38. Ko je napisao sledeće stihove:
- »Bilo je to u nekoj zemlji seljaka
Na brdovitom Balkanu
Umrta je mučeničkom smrću četa đaka
U jednom danu.«
39. Što je »Ero s onog sveta«?
 40. Iz kog je dela navedeni tekst: »Vujo! — očajno, silno jauknu i pade kraj maloga, s kog bijahu vjetrovi snijeg raznijeli.«
 41. Ko je napisao sledeće stihove:
»Al' pjesma slavonska, i splitska,
I banijska, i bosanska, i tko zna
Čija i otkud, ali naša ječi
Planinom punom prijetnje i opasnosti.«
 42. Kojoj vrsti pesama pripadaju navedeni stihovi:
»Grad gradila bijela vila
ni na nebo ni na zemlju,
no na granu od oblaka;
na grad gradi troja vrata . . . «

REZULTATI I DISKUSIJA

Analiza dobijenih rezultata daje se: (a) po grupama vaspitanika i (b) po zadacima u mernom instrumentu na taj način što će se procentualno izraziti odgovori koje smo vrednovali kao pozitivne⁴ i komentarisali najuočljivije tendencije koje se javljaju u odgovorima učenika I, II, III i IV. grupe.

Postignuti rezultati ispitanika po grupama

Grupa	Broj ostvarenih bodova	Broj mogućih bodova	%
I	803	2.058	39,01
II	512	882	58,04
III	708	1.680	42,14
IV	406	714	56,86

Na osnovu postignutih rezultata (datih u tabeli) proizlazi da se naša pretpostavka ostvarila jer su bolje rezultate postigli učenici rođeni u Jugoslaviji, a uključeni u dopunsku nastavu u Švajcarskoj (u nastavku teksta II. grupa), odnosno imaju maternji jezik u ovom slučaju srpskohrvatski kao nastavni predmet u Švedskoj (u nastavku teksta IV. grupa).

Učenici rođeni u Švajcarskoj (u nastavku teksta I. grupa) i Švedskoj (u nastavku teksta III. grupa) postigli su slabije rezultate kada se uporede sa učenicima II. i IV. grupe, odnosno nezadovoljavajuće.

Očekivali smo, na osnovu fonda nedeljnih časova srpskohrvatskog jezika (2 časa nedeljno), da će učenici III. grupe postići slabije rezultate od učenika I. grupe (5 časova nedeljno). Međutim, III. grupa postigla je nešto bolje rezultate jer je broj učenika na časovima ovog predmeta mali,⁵ te se pokazala uzajamna povezanost između postignutog obima znanja o elementima kulture i veličine grupe na času.

Prema tome, učenici I. i III. grupe nedovoljno poznaju ispitivane elemente kulture naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom, a to se može objasniti slabijim pa i nedovoljnim poznavanjem srpskohrvatskog jezika i nedostatkom iskustva življenja u datoj kulturi. Napominjemo da smo kao pozitivne odgovore vezane za znanje o kulturi vrednovali i one koji su sa gramatičkom ili pravopisnom pogreškom.

Postignuti rezultati ispitanika I, II, III. i IV. grupe po zadacima u mernom instrumentu

U *prvom zadatku*, koji se odnosio na pozdravljanje starijih osoba, postignuti su sledeći rezultati: u I. grupi 88% pozitivnih odgovora, u II. grupi 100%, u III. grupi 93% i u IV. grupi 100%, pozitivnih odgovora.

⁴ Postignuti uspeh učenika svrstali smo u tri kategorije:

— ne zadovoljava — prosečan rezultat postignut ispod 50%;

— zadovoljava — prosečan rezultat postignut od 50% naviše;

— ističe se — prosečan rezultat postignut iznad 90%.

⁵ Posetom časova maternjeg jezika u Švedskoj, kao i prema testovima dobijenim od nastavnika iz Švedske (vidi belešku 3), videlo se da je broj učenika u odeljenju mali (npr. u Geteborgu ima samo 9 učenika).

U odgovorima učenika sve četiri grupe najčešće se navodi pozdrav *dobar dan*, što je i standardni pozdrav u našoj zemlji, 11% učenika navodi pozdrav *bog*, koji se najčešće koristi u Hrvatskoj i oko 7% učenika navodi pozdrav *zdravo*. Iako je *zdravo* manje uobičajen pozdrav, upotrebljava se među članovima porodice, pri susretu sa rođacima i sl. (up. Garić, 1985), a ređe pri susretu nastavnik — učenik; učenici u inostranstvu, pak, upotrebljavaju ga kada uspostave bliži, prisniji kontakt sa nastavnikom.

Pozdravi *dobar dan gospodine (gospodo, gospodice)* koristi nešto više od 6% učenika rođenih u inostranstvu (I. i III. grupa), u manjem broju učenici rođeni u Jugoslaviji (II. i IV. grupa), pod uticajem obrasca kulture zemlje prijema.

Drugi zadatak odnosio se na obraćanje nastavniku. Postignuti rezultati zadovoljavajući su u svim grupama: 67% u I. grupi, 86% u II, 70% u III. i 88% u IV.

Veći broj učenika u sve četiri grupe obraća se nastavniku sa: *nastavniče, učitelje*,⁶ (ređe *učitelju*), *profesore*.

Druže nastavniče (profesore) i *drugarice nastavnice (profesorice)* koriste najviše učenici II. grupe (30%), a najmanje učenici III. i IV. (3%).

Interferencija obrasca obraćanja jezika zemlje prijema javila se kod učenika I. grupe (8%) i II. grupe (5%), koji svoje nastavnike oslovljavaju sa: *gospodo učiteljice (profesorice), gospodine (profesore)*. U III. i IV. grupi nije registrovan ni jedan ovakav način oslovljavanja nastavnika, ali je uočeno da manji broj učenika u ovim grupama oslovljava nastavnika ličnom zamjenicom *ti*, što je, također, uticaj obrasca zemlje prijema jer je oslovljavanje sa *ti* rasprostranjeno u Švedskoj. Npr.

*Jel' mogu da te pitam.
Molim te, da te pitam.
Izvini ti nastavniče jel' mi možeš . . .*

Jedan broj učenika (20%) svih grupa obraća se nastavniku uz molbu, ili izvinjenje samo ličnom zamjenicom *vi*, odnosno *vas* u sintaksičkoj poziciji. Npr.:

*Molim vas jedno pitanje.
Izvinite mogu vas nešto pitati.*

U trećem zadatku, koji se, kao i prethodni, odnosio na oslovljavanje nastavnika, očekivali smo bolje rezultate jer smo u tekstu naveli nekoliko načina oslovljavanja (*nastavnik, nastavnica, profesor, drugarica profesor, gospoda profesor*). Pretpostavljamo da učenici koji nisu dali odgovor na ovo pitanje nisu razumeli reč *saopštavaš* (vidi zadatak na 20 strani), jer je nekoliko učenika napisalo da ne razumeju tu reč. Postignuti rezultati bolji su u II. grupi (učenici rođeni u Jugoslaviji, a školuju se u Švajcarskoj), u odnosu na postignute rezultate iste grupe iz prethodnog zadatka, što

⁶ Odgovori učenika navedeni su onako kako su izgovoreni ili upisani.

pretpostavlja da ti učenici bolje znaju jezik pa su iz teksta pitanja odabrali jedan od ponuđenih načina oslovljavanja nastavnika, identični su u učenika rođenih u Švedskoj (III. grupa) i nešto niži u učenika rođenih u Švajcarskoj, odnosno u I. grupi i kod učenika rođenih u Jugoslaviji, a školuju se u Švedskoj, odnosno IV. grupi. Način obraćanja nastavniku približno je isti, kao i u prethodnom zadatku (te smatramo da ga ne treba komentarisati). Međutim, vredan pažnje jest podatak da su pojedini učenici rođeni u Jugoslaviji (II. i IV. grupa) davali obuhvatnije odgovore. Npr.

*Nastavnica je bila tako ljubazna pa mi je pokazala novu knjigu.
Pogledaj, profesor mi je pokazao novu knjigu.
Zamisli, nastavnik mi je pokazao novu knjigu.
Božidare, nastavnica mi je pokazala novu knjigu.*

Jedan broj učenika (5%) rođenih u inostranstvu (I. i III. grupa) glagol *pokazati* u odgovorima zamenio je glagolima *dati* i *dobiti*. Npr.

*Gospodin učitelj dao mi je knjigu i ja sam rekla hvala.
Dobila sam od nastavnika novu knjigu.
Dobio sam novu knjigu od nastavnice.*

Pretpostavljamo da je do zamene ovih glagola došlo zbog toga što u svakodnevnom govoru učenika glagol *pokazati* ređe se koristi od glagola *dati*.

Obrazac predstavljanja udate žene (4. zadatak), što nismo očekivali, bolje poznaju učenici IV. grupe (53%) i II. grupe (48%) od učenika I. grupe (25%) i III. grupe (18%).

U svim grupama, osim u IV, dominira predstavljanje sa *gospoda* + ime, a ređe uz prezime pod uticajem obrasca zemlje prijema.

U III. i IV. grupi nešto manje od polovine učenika predstavlja udatu ženu s imenom, što može biti analogno međusobnom upoznavanju učenika, ili zbog rasprostranjenog oslovljavanja zamenicom *ti* u Švedskoj, kao što je već konstatovano. Npr.

*Ovo je Milan. Ovo je Snežana.
Ovo je Sindija. Ovo je Persa.*

Jedan broj učenika (6%) uz ime/prezime koristi *teta* (*tetka*) što je standardno obraćanje mlađe osobe starijoj ženskoj osobi, a samim tim i predstavljanje. Npr.

*To je moja tetka Marija. Ona dolazi iz Jugoslavije.
Ovo je teta Petrović.
Robert, gledaj ovo je moja teta Sonja.*

Peti zadatak odnosio se na obrazac izvinjavanja drugu ili drugarici. Učenici poznaju ovaj obrazac i postignuti rezultati su zadovoljavajući u I. grupi (74%) i III. (78%), a u II. grupi (95%) i IV. (100%) spadaju u kategoriju ističe se, kako smo svrstali postignuti uspeh učenika (up. bilješku 4).

Najčešće se koristi komunikacijska fraza sa glagolom *izviniti* tipa:

Izvini, nisam tako mislio.
Jer mi hoćeš izviniti.
Izvini što sam te uvredio.
Ja se mnogo izvinjavam.

Pored navedenog načina izvinjavanja ređe se koriste i ovi:

Oprosti mi.
Žao mi je što sam te uvredio.
Razumi me za onu svađu, bila sam nekoncentrisana.

Izražavanje molbe (*šesti zadatak*) učenici ne poznaju u dovoljnoj mjeri te su u sve četiri grupe postignuti nezadovoljavajući rezultati. Iako je veliki procenat učenika odgovorio na ovo pitanje, mi smo kao pozitivne odgovore vrednovali one u kojima su se učenici koristili ustaljenim izrazom *molim te* i oblikom imperativa drugog lica singulara, jer smo u zadatku tražili da učenici *zamole* druga/drugaricu da im pozajmi gramofonsku ploču. Očigledno da se u međusobnoj komunikaciji učenici ne koriste ovim obrascem.

Najčešći odgovori, koje smo registrovali kao pozitivne, jesu tipa:
Molim te, hoćeš mi posuditi novu gramofonsku ploču.
Molim te da mi daš . . .
Daj mi, molim te, ploču u zajam.

U najviše odgovora koje nismo uvrstili u pozitivne, ove fraze nema. Na primer, u ovim slučajevima:

Htela bi da te upitam jer bi mogo pozajmiti ploču?
Jel bi mogla pozajmiti tu ploču.
Da li ćeš mi pozajmiti ploču.

U *sedmom zadatku* ispitivano je poznavanje neverbalnog obrasca, odnosno gesta koji se koristi, u konkretnom slučaju, u učionici kada učenik želi da odgovori na postavljeno pitanje nastavnika. Poznato je iz literature (Sapir, 1974) da gestovi i njihovi kodovi nisu univerzalni, jer u svakoj kulturi postoje specifični gestovi, te se u odgovorima učenika javila interferencija korišćenja ovog neverbalnog obrasca iz kulture naroda zemlje prijema. Tako, na primjer, pored podizanja dva prsta, što je uobičajeno u našoj zemlji (učenici nižih razreda, ređe u VII. i VIII. uz ovaj gest obraćaju se nastavniku sa *učitelju* (*učiteljice*), *nastavniče* (*nastavnice*), *profesore* (*profesorice*) u zavisnosti od konkretne situacije ko je na času), kako je veći broj učenika i odgovorio u II, III. i IV. grupi, u I. grupi (učenici rođeni u Švajcarskoj) veći broj (39%) podiže jedan prst ili pucketa prstima (12%), odnosno koristi se gestom uobičajenim za zemlju prijema.

U II. grupi (14%) učenika (rođeni u Jugoslaviji, a obuhvaćeni dopunskom nastavom u Švajcarskoj) koristi se pucketanjem prstima kad že-

le odgovoriti na pitanje nastavnika. U našoj kulturi ovaj je gest rezervisan za posebnu upotrebu u situaciji kada u restoranu gost skreće pažnju kelneru da želi nešto. Očigledno da nastavnik nije skrenuo pažnju učenicima da gest pucketanja prstima ima drugu konotaciju u našoj zemlji.

U III. grupi 15% i u IV. 12% učenika podiže celu ruku.

Manji broj učenika u sve četiri grupe dao je deskripciju kako će nastavniku staviti do znanja da želi odgovoriti na postavljeno pitanje. Na primer:

Ja ću se javiti ovako. Podići dva prsta i kazati moje pitanje.

Ja ću viknuti: Učitelju.

Ja ću podići ruku i ako nastavnik ne vidi, pucketaću prstima.

Od 5 zadataka koji su se odnosili na skraćenice, učenici sve četiri grupe najbolje poznaju značenje skraćenice SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) (8. zadatak) i postignute rezultate (I. grupa 92%, II. grupa 95%, III. 93% i IV. 94%) svrstali smo u kategoriju ističe se. Podatak je očekivan jer je programu za svaki razred dopunske nastave predviđena tematska oblast: »Moja domovina SFRJ«, te se u vaspitno-obrazovnom radu često koristi pun naziv ove skraćenice.

U ovom zadatku uočeni su nepotpuni ili pogrešni odgovori:

Socijalistička Federativna Jugoslavija.

Socijalna Federativna Republika Jugoslavija.

Socijalistična (Socealistička) republika Jugoslavija, i dr.

Zadovoljavajući rezultati postignuti su i u *devetom zadatku* koji se odnosio na značenje skraćenice ORA (Omladinska radna akcija), izuzev u III. grupi (učenici rođeni u Švedskoj) (45%) i u *jedanaestom zadatku*, kojim se ispitivalo značenje skraćenice JNA (Jugoslovenska narodna armija). Pretpostavljamo da se pun naziv skraćenice ORA i JNA manje koristi jer su na posećenim časovima u Švajcarskoj i Švedskoj učenici koristili redukovani i modifikovani naziv ovih skraćenica, a ne tačan redosled konstituenata u njihovom nazivu. Npr. *Radna akcija u domovini. Naša Armija. Armija u domovini*, itd.

Značenje skraćenice ORA jedan broj učenika ne zna i objašnjava:

Radnička akcija.

Narodna akcija.

Oslobodilačka radna akcija.

Omladina radnih akcija.

Omladinska radnih akcija.

Nezadovoljavajući rezultati postignuti su u *desetom zadatku* (ispitivano je značenje skraćenice SSOJ) i u *dvanaestom zadatku* (skraćenica AVNOJ) i sve četiri grupe što pretpostavlja da se ovoj vrsti vežbi ne poklanja dovoljno pažnje u vaspitno-obrazovnom radu. Osim toga, zbog dužine punog naziva skraćenica (AVNOJ i SSOJ), u procesu komunikacije češće se

koristi njihov skraćeni oblik, naročito u situacijama kada se ponavljaju u govoru, te je i to jedan od razloga da učenici u inostranstvu ne poznaju u dovoljnoj meri njihovo značenje.

Za skraćenicu AVNOJ jedan broj učenika daje neprecizno značenje:
Antifašističko narodno oslobođenje Jugoslavije.
Antifašističko veće narodno oslobodilačke Jugoslavije
Antifašistički vojnički narodni odbor.
Anti fašistica narodna oslobođenje Jugoslavije.

Pojedini učenici identifikuju skraćenicu AVNOJ sa 29. novembrom.
Npr.

To je 29. novembar, tj. određuju značenje prema znanom u kontekstu istorijskih događaja.

Od ukupno ispitivanih značenja šest frazeoloških izraza učenici najbolje poznaju izraz *glava porodice (trinaesti zadatak)*, a najslabije izraz *dići nos (četnaesti zadatak)* na koji su sve četiri grupe postigle nezadovoljavajući rezultat. Značenje izraza *pasti s neba (petnaesti zadatak)* i *uterao mu strah u kosti (sedamnaesti zadatak)* poznaju samo učenici rođeni u Jugoslaviji, odnosno II. grupe (76%) i IV. (71%).

Značenje izraza *biti trn u oku (šesnaesti zadatak)* i izraz *dockan stiže Janko na Kosovo (osamnaesti zadatak)* u zadovoljavajućoj meri poznaju samo učenici IV. grupe.

Frazeološki izraz *glava porodice* veći broj učenika objasnio je da je to *tata*, ili *otac*. U zavisnosti od iskustva učenika navode se i sledeća značenja: *deda, brat, mama i tata, mama jer nema tate, najstariji muškarac, rođak i sl.*

Učenici II. i IV. grupe davali su i šira objašnjenja izraza *glava porodice*. Npr.

Najvažnija (glavna) osoba u porodici koja upravlja porodicom.
Odrasla najstarija muška osoba.
Taj što je naglavniji u porodici, npr., tata i sl.

Izraz *dići nos*, osim adekvatnog značenja *praviti se važan, uobraziti se*, veći broj učenika pogrešno je objasnio:

Naljutiti se.
Biti ljut.
Radi što hoće.
Radi šta mu paše, itd.

Značenje izraza *pasti s neba* ne poznaje veći broj učenika sve četiri grupe i objasnilo je na sledeći način:

Biti glup.
Kad misli da je najbolji, i sl.

Izraz *biti trn u oku* veći broj učenika objašnjava:

Ne videti sve.
Biti upadljiv.
Neko samo gleda nekog.
Ništa ne vidi.
Ima probleme.
Nešto je palo, i sl.

Očekivali smo da će učenici rođeni u inostranstvu (I. i III. grupa) postići slabije rezultate od učenika rođenih u Jugoslaviji (II. i IV. grupa) u svim zadacima u kojima smo ispitivali značenje frazeoloških izraza, osim u trinaestom zadatku (ispitivano je značenje izraza *glava porodice*), jer značenje ovog izraza u većoj meri proističe iz osnovnog značenja ove sintagme. Reči u ostalim ispitivanim frazeološkim izrazima izmenili su svoje osnovno značenje i dobili posebno koje ne zavisi od reči upotrebljenih u sintagmi, odnosno u celoj rečenici, kao što je to slučaj u frazeološkom obrtu: *Dockan stiže Janko na Kosovo*, a čije preneseno značenje učenici očigledno ne poznaju.

U *devetnaestom zadatku* trebalo je da učenici odgovore *ko, kad i gde* nosi dukate. Postignuti su rezultati nezadovoljavajući u sve četiri grupe: I. grupa 16%, II. 29%, III. 18% i IV. 47%.

Učenici koji poznaju ovu leksičku jedinicu (oko 20%) odgovorili su da se dukati nose »na folkloru«, što je vezano za njihovo iskustvo. Uključeni su u folklorne sekcije, odlaze na priredbe u jugoslovenske klubove u kojima gostuju folklorni ansambli iz naše zemlje. Dobijeni su i drugi odgovori. Npr.

Danas u Bosni.
Devojke kad se udaju (Makedonija).
Turkinje.
Cigani na odeći na svečanostima.
Crnogorci i Crnogorke.
Kada ćerka prelazi u drugu porodicu.
Mlada u Vranju na svadbi. Itd.

Leksičke jedinice nacionalnih specifičnosti date su u pet zadataka (*od dvadesetog do dvadeset i četvrtog zadatka*).

PARTIZANI

Zadovoljavajući rezultati postignuti su u sve četiri grupe samo u *dvadeset i drugom zadatku* u kome je trebalo da učenici odgovore: Ko su bili partizani? Na ovo pitanje postigli su bolje rezultate i, uglavnom, davali šire i obuhvatnije odgovore učenici II. i IV. grupe koji su rođeni u našoj zemlji. Npr.

Partizani su borci jugoslovenski u drugom svetskom ratu koji su se borili protiv okupatora (Nemaca).

*Jugoslovenski borci za narod u drugom svetskom ratu.
Borci za slobodu u drugom svetskom ratu u Jugoslaviji.
Borci protiv Nemaca, Italijana, ustaša i četnika.
Narodno oslobodilačka vojska za vreme drugog svetskog rata.*

U I. i III. grupi jedan broj učenika dao je kratke odgovore da su partizani bili:

*Naši borci.
Naš narod.
Oslobodioci Jugoslavije.
Narodni borci.
Titova vojska.
Ti što su protiv Nemaca borili.
Gerilci, itd.*

HAJDUCI

Na pitanje u *dvadesetom zadatku* (Ko su bili hajduci?) postignut je nezadovoljavajući rezultat u sve četiri grupe (I. grupa 14%, II. 43%, III. 28% i IV. 41%).

Jedan broj učenika identifikovao je hajduke sa fudbalerima i to, uglavnom, u I. i III. grupi (učenici rođeni u inostranstvu) te su dobijeni odgovori:

*To su fudbaleri.
Fudbaleri (u Splitu).
Nogometaši, i dr.*

Dobijeni su i odgovori da su hajduci: *lopovi, razbojnici, vagabundi,* i dr.

GUSLE

Leksičku jedinicu *gusle* (*dvadeset i prvi zadatak*) poznaje: 31% učenika u I. grupi, 62% u II, 40% u III. i 71% učenika u IV. grupi. Najčešći odgovori učenika (22%) bili su:

Gusle su instrumenat iz Crne Gore ili Bosne.

Dobijeni su i odgovori: *neki instrument, zicanji (žičani) instrument, instrument, gajde, stari instrument, i dr.*

Jedan broj učenika dao je opisne odgovore:

*Gusle su ko tamburice.
Instrument koji ljudi sviraju.
To je gitara (u njima se svira).
Kao tamburica, ali ima onaj štap kao za violinu.
Verovatno zbog brzine čitanja zadatka dobijeni su i odgovori:
Guska je nešto ko patka.
Gusla znači svira.*

ERA

Mali broj učenika (14% u I. grupi, 28% u II, 15% u III. i 24% u IV. grupi) poznaje leksičku jedinicu *era* (dvadeset i treći zadatak) i pravilno je odgovorio na pitanje (Ko je Era?):

*Era je Užičanin.
Hercegovac.
Stanovnik Titovog Užica.
Zapaženi su i ovakvi odgovori:
Priča se u vicevima.
Era je opevan u viceve.
Čovek o kojima se ljudi zasmjavaju.
Era je jedna smešna figura.
Jedan glup čovek o kojima ima smešni vicevi.
To se kaže kad je neko malo glup.
Grčka kraljica ljubavi.
Ima nova i stara era. itd.*

SINJSKA ALKA

Sinjsku alku (dvadeset i četvrti zadatak) poznaju nešto više, u odnosu na ostale, učenici IV. grupe (41%), koji su rođeni u Jugoslaviji, a školuju se u Švedskoj. Navodimo neke odgovore:

*Alka je jedan gvozdeni krug kroz koji jahač mora da ubaci koplje.
Okruglo što se mora sa kopljem u sredini da se pogodi.
Metalni kružni nepravilni predmet, ali i današnja stara igra.
Igra iz Sinja.
Stara narodna igra.
Stara igra (Sinj).
Meta, itd.*

Najbliži rodbinski odnosi obuhvaćeni su u pet zadataka (25, 26, 27, 28). Najbolji rezultati postignuti su u *dvadeset i petom zadatku* u kome je veći broj učenika (73% u I. grupi, 86% u II, 85% u III. i 88% u IV. grupi) odgovorio da je mamin brat ujak (*ujac, uja, ujka, ujko*).

U odgovorima jednog broja učenika (18%), i to najviše u I. grupi (učenici rođeni u Švajcarskoj) javila se interferencija jezika zemlje prijema te su učenici odgovorili da je mamin brat njima: *tetak, teča, teček, stric*.

Zadovoljavajući rezultat postignut je i u *dvadeset i šestom zadatku*. 69% učenika u I. grupi, 76% u II, 63% u III. i 82% u IV. grupi pravilno je odgovorilo da je tatin brat *stric*. Pod uticajem jezika zemlje prijema, 15% učenika I. i III. grupe dalo je odgovor da je tatin brat: *teča, ujka, ujak, uja*.

Od svih zadataka, u kojima su ispitivani termini srodstva, najslabije je rešen *dvadeset i sedmi zadatak*, verovatno, zbog toga što učenici rede imaju prilike da čuju termin *tast (punac)*. Odgovori učenika na ovo pitanje (Tvom tati mamin otac je ...) u sve četiri grupe su nezadovoljavajući. Učen je veći broj nepravilnih odgovora: *prahdeda, djever, svekar, zet, očuh, šogor*, itd.

Leksičku jedinicu *strina (dvadeset i osmi zadatak)* poznaju učenici I. grupe (53%), II. (90%) i III. grupe (63%). Ovaj zadatak nezadovoljavajuće je rešila IV. grupa (41%). U ovom zadatku javila se, takođe, interferencija jezika zemlje prijema te je 20% učenika sve četiri grupe napisalo da je tatinog brata žena: *teta, ujna, tetka*.

Iako u literaturi nemamo usporedne podatke za sve sredine u Jugoslaviji koliko učenici završnog, osmog razreda, osnovne škole znaju i koriste termine za rodbinske odnose, postojeća ispitivanja (up. Marjanović-Savić, Vuković, i dr.) ukazuju na to da veći broj učenika zna i koristi termine tzv. bazičnog sistema za rodbinske odnose. Termine srodstva prve bočne srodničke linije manje poznaju učenici u zemlji u gradskim sredinama (up. Agić), a bolje učenici u seoskim sredinama jer ih češće koriste, rođaci su im prostorno bliži, susreti sa njima su češći, emotivna veza je jača.

Međutim, učenici u inostranstvu kada se usporede sa ispitivanim učenicima u zemlji manje poznaju bazične termine srodstva, te se u odgovorima jednog broja učenika javila interferencija ovih termina iz jezika zemlje prijema, a ispitivane termine prve bočne linije ne poznaje veći broj učenika. Jedan je od razloga, svakako, velika prostorna udaljenost od rođaka, te su i redi kontakti sa njima, a samim tim se i rede koriste termini srodstva. Osim toga, u međusobnoj komunikaciji naši učenici u inostranstvu koriste se jezikom zemlje prijema, kao što je u radu konstatovano, te se prema tome služe i terminima srodstva iz tog jezika koji očigledno ima manji razvijen sistem srodstva za razliku od srpskohrvatskog jezika u kojemu gotovo svaki pojam za rođaka ima poseban jezički simbol.

U srpskohrvatskom jeziku postoje dva simbola: *nevesta, mlada*, za devojkicu koja se skoro udala (*dvadeset i deveti zadatak*). Jedan od navedenih simbola navelo je 57% učenika I. grupe, 62% II, 50% III. i 59% IV. grupe. Zbog nepoznavanja ove leksičke jedinice jedan broj učenika odgovorio je da se devojkica koja se skoro udala zove: *udovica, mladoženka, udata žena*, itd.

Zapaženi su odgovori: *snaha, snajka, snaša, snaja*, verovatno vezani za iskustvo učenika da se njihov otac tako obraća ženi svog brata. Učenici

koji ne prave distinkciju između glagola *udati* i *udavati* odgovorili su da se djevojka koja se skoro udala zove *udavača, verenica*.

Iako termin *mlada (nevesta)* ne spada u termine srodstva, odabrali smo ga da bismo proverili da li učenici poznaju ovaj termin. Pokazalo se da veći broj učenika poznaje ovaj termin te je i analiza rezultata data samo kao ilustracija i može se isključiti.

Pitanja vezana za geografiju: Gde se nalazi Baščaršija? (*trideseti zadatak*) i, gde se nalazi Postojnska pećina? (*trideset i prvi zadatak*), zadovoljavajuće poznaju samo učenici II. grupe (rođeni u Jugoslaviji, a školuju se u Švajcarskoj) koji su na oba zadatka postigli identični rezultat od 57%. Očekivali smo bolje rezultate na ova pitanja jer smo pretpostavljali da o pojmovima iz geografije učenici ne doznaju samo na časovima u dopunskoj nastavi nego i putem prospekata turističkih agencija, u međusobnoj komunikaciji, na ekskuziji i letovanju u domovini i dr.

Pojmове iz kulturne istorije, koji su obuhvaćeni u šest zadataka (32, 33, 34, 35, 36 i 37), ispitivani učenici ne poznaju u dovoljnoj meri. Najbolje je rešen *trideset i šesti zadatak*. Koji je jugoslovenski pisac dobio Nobelovu nagradu: u kojemu su postignuti zadovoljavajući rezultati u sve četiri grupe (I. grupa 51%, II. 71%, III. 53% i IV. grupa 59%). Budući da se Nobelova nagrada dodeljuje u Stokholmu, očekivali smo da će u ovom zadatku bolje rezultate postići jugoslovenski učenici u Švedskoj (III. i IV. grupa). Očigledno da je jedan broj nastavnika maternjeg jezika u Stokholmu, a i iz drugih mesta u Švedskoj, propustio da odvede učenike, ili da im preporuča da vide mesto gde se održava završna svečanost posle dodeljivanja Nobelove nagrade.

Najbolje rezultate u ovom zadatku postigli su učenici II. grupe (rođeni u Jugoslaviji, a dopunsku nastavu pohađaju u Švajcarskoj) što je svakako rezultat rada i nastavnika koji nije propustio da prilikom obrade dela Ive Andrića odgovarajuću pažnju posveti i ovom značajnom podatku naše kulturne istorije.

Uočeni su i pogrešni odgovori na ovo pitanje. Jedan broj učenika u dobitnike Nobelove nagrade za književnost uvrstio je više pisaca: *Krležu, Čopića, Antića, Nazora*, i dr.

Najslabije rešen zadatak u ovom području jest *trideset i četvrti zadatak* (Ko su bili Kliment i Naum?) u kojemu su nezadovoljavajuće rezultate postigli učenici sve četiri grupe. Oko 20% učenika napisalo je da ne zna. Među netačnim odgovorima najčešći su sledeći:

*Kliment i Naum su poznati po bibliji.
To su sinovi Adama.
Napisali su bibliju.
Dva filozofa.*

Ostala pitanja koja su se odnosila na pojmove iz kulturne istorije učenici sve četiri grupe manje ili više ne poznaju.

Od pet zadataka, koji se odnose na književne tekstove (38, 39, 40, 41, 42) samo u *trideset i osmom zadatku*, u kojem su učenici na osnovu sti-

hova »Krvave bajke« trebali da napišu autora, zadovoljavajuće rezultate postigli su učenici II. grupe (81%), III. (80%) i IV. grupe (76%). Poznatu pjesnikinju Desanku Maksimović jugoslovenski učenici u Švajcarskoj i Švedskoj imali su prilike više puta da vide i čuju, jer je boravila u tim zemljama, te smo pretpostavljali da će na ovo pitanje odgovoriti veći broj učenika.

Na ostala pitanja iz ovog područja odgovorio je manji broj učenika.

Očigledno je da pojmovima iz kulturne istorije, kao i drugim ispitivanim elementima kulture, koje učenici ne poznaju u zadovoljavajućem obimu, treba posvetiti u nastavi veću pažnju. Verovatno bi se primenom aktivnijih metoda rada mogli postići i bolji rezultati.

ZAKLJUČAK

Za nastavu srpskohrvatskog jezika kao maternjeg u inostranstvu relevantno bi bilo shvatanje kulture u najširem, antropološkom, značenju koje obuhvata način života, ponašanja i mišljenja, verovanja, tradiciju, umetnost, shvatanje vrednosti naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom.

U ovom pilot-istraživanju ispitivali smo poznavanje elemenata kulture naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom kod jugoslovenskih učenika van domovine u migrantskoj situaciji, uključenih u dopunsku nastavu na srpskohrvatskom jeziku u Švajcarskoj i kod učenika koji srpskohrvatski jezik imaju kao nastavni predmet u Švedskoj. Ispitivanje je provedeno sa ciljem da bismo došli do pokazatelja koliko ovi učenici poznaju elemente kulture naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom.

Za formiranje reprezentativnog uzroka za učenike u inostranstvu nedostajalo nam je više neophodnih, relevantnih varijabli. Pre svega, nismo raspolagali podacima: (a) o broju jugoslovenskih učenika po razredima (oba veštenu smo da se takvi podaci ne vode u našoj zemlji), (b) o broju učenika rođenih u inostranstvu i rođenih u Jugoslaviji koji su sa roditeljima otišli u inostranstvo i uključili se u dopunsku nastavu na srpskohrvatskom jeziku i drugi, (c) o jezičkoj kompetenciji ovih učenika (u literaturi ima samo fragmentarnih podataka, a najčešće su empirijski).

Ispitanike u inostranstvu svrstali smo u četiri grupe prema zemlji u kojoj su uključeni u dopunsku nastavu, odnosno zemlji u kojoj su rođeni.

Uzorak čine: 70 ispitanika u Švajcarskoj (rođeni u Švajcarskoj I. grupa, rođeni u Jugoslaviji II. grupa) i 57 ispitanika u Švedskoj (rođeni u Švedskoj III. grupa, rođeni u Jugoslaviji IV. grupa).

Na osnovu rezultata ispitivanja proizilazi:

a) da veći broj učenika rođenih u Jugoslaviji koji u migrantskoj situaciji van domovine institucionalno uče srpskohrvatski jezik poznaje ispitivane elemente kulture. To pretpostavlja da su imali više mogućnosti da se produktivno koriste maternjim jezikom i da su manje ili više usvojili ovaj jezik i u društvenoj sredini u kojoj srpskohrvatski jezik funkcioniše;

b) učenici rođeni u inostranstvu ne samo što manje poznaju odbačene elemente kulture kada se uporede sa učenicima rođenim u Jugosla-

viji nego i nezadovoljavajuće, te je u odgovorima učenika na pojedina pitanja došlo do interferencije kulture iz jezika zemlje prijema (švajcarskog, nemačkog i švedskog).

Da bi naši učenici u inostranstvu usvojili elemente kulture naroda koji govore srpskohrvatskim, odnosno hrvatskosrpskim jezikom moglo bi se predložiti da se u okviru dopunske nastave intenzivira rad na njihovom usvajanju pošto maternji, srpskohrvatski, jezik usvajaju u društvenoj sredini u kojoj funkcionira jezik zemlje prijema.

Na seminarima i drugim vidovima usavršavanja nastavnika, koji se uključuju i koji su uključeni u dopunsku nastavu, potrebno je veću pažnju posvetiti njihovom osposobljavanju za predavanje kulture primenom aktivnijih metoda rada.

Rezultati ispitivanja pokazuju da učenici nisu usvojili sve ispitivane obrasce kulture. Kako je to bitan elemenat uspostavljanja komunikacije sa izvornim govornicima, trebalo bi u budućim programima dopunske nastave voditi računa da obrasci kulture budu i zastupljeni.

LITERATURA

- Agić, Mara: Termini za označavanje rodbinskih odnosa kod dece osmog razreda osnovne škole — komparativna analiza podataka dobijenih na selu i u gradu, seminarski rad, Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, 1984.
- Bačvanski, Marija: Neke osobine govornog razvoja dece naših radnika u SR Nemačkoj, Zbornik na trudovi od Konferencijata »Jezičnite kontakti vo jugoslovenskata zaednica«, Skopje, 1984., str. 181—185.
- Bakingem, Tomas: prilog izradi taksomanije kulture za potrebe međukulturnog komuniciranja, Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti, Sveska 4, Novi Sad, 1982., str. 11—22.
- Dorđević, Radmila: Kultura kao faktor u nastavi engleskog jezika kao stranog, Izdavačko-informativni centar studenata, Beograd, 1975.
- Garić, Sonja: Pozdravljanje i obraćanje u srpskohrvatskom jeziku sa sociolingvističkog stanovišta, diplomski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, 1986.
- Genc, Lajoš: Rana dvojezičnost i kognitivni razvoj, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1981.
- Jukić, Zlata: Elementi kulture naroda koji govore srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski i njihova funkcija u nastavi srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog jezika kao jezika društvene sredine, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, 1982.
- Lado, Robert: Nastava stranih jezika, Naučni pristup, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Marjanović, Ana — Savić, Svenka: »Usvajanje i razumevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske dece«, Prilozi proučavanju jezika, br. 18, Novi Sad, 1982., str. 27—32.
- Preporuke za rad sa stranim učenicima u Severnoj Rajni-Vestfaliji, Dopunska nastava maternjeg jezika, Izdavačka kuća Ereven, Keln, 1984.
- Program vaspitno-obrazovnog rada na srpskohrvatskom jeziku s decom osnovnoškolskog uzrasta jugoslovenskih građana na privremenom radu u inostranstvu, Prosvetni savet SAP Vojvodine, Novi Sad, 1977.

- Rajić, Ljubiša: »Sociolingvistički aspekti i dvojezičnosti Jugoslovena na radu u Švedskoj i Norveškoj«, Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, Beograd, 1978., str. 29—42.
- Rezultati četverogodišnjeg praćenja primene planova i programa za osnovno vaspitanje i obrazovanje mladih i odraslih u SAP Vojvodini, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, 1980.
- Sapir, Eduard: Oglеди iz kulturne antropologije, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1974.
- Skutnab-Kangas, Tove: »Neki preduslovi za učenje jezika većine — uporedna analiza različitih prilika«, Zbornik radova Institut za strane jezike i književnosti, Sveska 6, Novi Sad, 1984., str. 371—406.
- Vuković, Gordana: Nazivi za obeležavanje srodnika, Simpozijum; kontrastivna jezička istraživanja, Novi Sad, 7—8, decembar 1980, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 1980., str. 253—265.

AN ATTEMPT AT EXAMINING PUPILS RECEIVING YUGOSLAV SUPPLEMENTARY EDUCATION AS REGARDS THEIR GRASP OF THE ELEMENTS OF CULTURE OF THE PEOPLE SPEAKING THE SERBO-CROATIAN (CROATO-SERBIAN) LANGUAGE

SUMMARY

Starting from the premise that language and culture are linked, this work is the result of examining Yugoslav pupils abroad in terms of their grasp of the elements of culture of the Serbo-Croatian (Croato-Serbian) speaking people. The work is a pilot study by nature. Included in the applied scale were elements of culture pertaining to six spheres (polite behaviour, non-verbal means of communication, lexical items denoting a cultural context, kinship terms, elements of cultural history, literary texts). The research was conducted among pupils in Switzerland (N=70) and in Sweden (N=57), some of whom were born in Yugoslavia, and some abroad. Yugoslav-born pupils had been expected to have a better grasp of the elements of culture pertaining to Serbo-Croatian (Croato-Serbian) (=hypothesis). It was found out that (a) a greater number of Yugoslav-born pupils had a fair grasp of the elements of culture under study; (b) in comparison with Yugoslav-born pupils, foreign-born ones had both a poorer grasp of the selected elements of culture and an inadequate one, so that the pupil's answers to individual questions reflected an interference with the culture from the language of the host country.